

Demokráciára nevelés? Oktatás és társadalom az utóbbi négy évtized Magyarországon

A recenziens hosszabb-rövidebb busz- és vonatutak alatt olvasta el a könyvet – ez a szakaszosság, az indulások és érkezések egymásutánja nagyon is jellemző sajátossága a kötetnek. Az elmúlt negyven-ötven év a meg-meginduló reformok és megtorpanások láncolata a magyar oktatáspolitikában, az író nem véletlenül idézi meg sokszor a *Maratoni reform* narratíváit (Báthory, 2001). A két mű nagyon közeli rokonságban van műfaját, hangvételét tekintve, hiszen szerzőik érintettek témájukban, elkötelezettségüket nem rejtik véka alá, és ez a személyesség, a részvétel hitelessége szerencsésen vegyül mindkettejüknél a kritikai elemzés igényével. Nagyon nehéz egyensúly ez, de a vizsgálatba beemelt epizódok, szubjektív történetek Báthory Zoltán és Jakab György esetében is csak erősítik a szemléletességet, átélhetővé teszik a leírtakat, és a leágazások megmutatják a hétköznapi percepció sokszínűségét. Talán a *kívül is állok, belül is állok* antropológiai nézőpontja köszön itt vissza, és ez a szellemi kaland vagy utazás nemcsak a szűkebb szakmai közvélemény számára lehet izgalmas.

A közelmúlt történetének analízise (hívhatjuk jelenkortörténetnek) mindig érzékeny terület, hiszen nincsenek még kialakult, konszenzuális keretei a különböző megközelítéseknek, valamint a hasonló kutatások fokozottabb mértékben ki lehetnek téve az emlékezetpolitikai és legitimációs vitáknak. A megidézett szereplők nagy része még aktív, a saját értelmezés igénye jogosan merül fel náluk: jelen esetben különösen érdekes lehet, hogy a könyvben felbukkanó, a nyolcvanas-kilencvenes évek pedagógiai-szakmai (akár

politikai) diskurzusait is alakító (oktatás) kutatók (Halász Gábor, Kozma Tamás vagy Sáska Géza például) hogyan látják ugyanezt a történetet. A kötet tartalma két fókuszpont köré kristályosítható ki, melyeket az oktatási reform és a demokráciára nevelés/állampolgári nevelés kulcsszavai fémjeleznek – a kettő közti átmenet fokozatos a könyvben, szépen egybesimul a két tudásterület, ami tulajdonképpen Jakab György érdeklődését, több évtizedes munkásságának egyfajta lenyomatát jelzi. A Matarka szerint az első publikáció 1986-ból származik a szerzőtől, az előző tanév ifjúsági parlamentjéről szólva – valahol itt kezdődik a *Demokrácia demokraták nélkül?* című kötet története is.

A kérdőjeles cím több szempontból szimptomatikus számomra. Több fejezet mottója Bibót hívja tanulsággul, a közismert dilemmát felhozva: Hogyan neveljünk demokráciára egy nem-demokratikus társadalomban és eltorzult politikai kultúrában? Bereményi dalszövegei ugyanezt az alapproblémát vetik fel más megfogalmazásban – a két alkotó egymást váltogatva értelmezi és vezeti be a kötet különböző részeit. Az olvasóban szintén kételyek merülnek fel olvasás közben, például a politikamentes, világnézetileg semleges iskola megvalósíthatóságával, ennek követelésével kapcsolatban (mintha az intézményben nem emberek dolgoznának eltérő hitekkel, véleményekkel, és a neutralitás szintén nem egyfajta ideológia lenne). Az oktatási reformok megvalósíthatóságát, céljait illetően hasonló szkeptizmus figyelhető meg a nemzetközi szakirodalom alapján.

Marc Depaepe és Paul Smeyers az oktatás kiterjesztéséről, társadalmasításáról

szólva (*educationalization*) a modernizáció egyik alapjelenségéként írják le, hogy az iskoláztatástól olyan problémák megoldását várják különböző társadalmi szereplők, melyek túlnőnek az oktatási intézmények kompetenciáin (Depaepe és Smeyers, 2008). Az egyenlőtlenségek csökkentése, a társadalmi integráció vagy a gazdasági termelékenység növelése éppolyan fontos célkitűzések lehetnek ebben az értelemben, mint a demokráciára nevelés, ami azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele egy valóban demokratikus társadalom kialakításának. Jakab György érzi ezt a feszültséget, ami az oktatási innovációk és az azokat körülvevő környezet között fennáll: az állampolgári nevelés és a reformok nehézkes nyomatékát jelentő kontextus fontosságát, a konszenzus- és időhiányos tantervi változtatások következményeit. Jobb- és baloldarról ugyanis egyaránt a valóság zárójelbe tétele jellemző a hasonló átalakítások kapcsán: a nyolcvanas-kilencvenes évek doktriner reformerei éppúgy felülről kezdeményezve, az érintettek ráerőltetve akarták végrehajtani nyugati, angolszász eredetű modernizációs programjukat, mint ahogy a 2010-es évektől érvényesülő etatista gyakorlat is gyakran hagyta számításán kívül a pedagógusokat, szülőket vagy diákokat oktatáspolitikai intézkedései közben. Az eredmény mindkét esetben ugyanaz. Az oktatás mély struktúrái, a tanítók és tanárok attitűdjei, a tanulás folyamata lényegében változatlan maradt megannyi reform után is – David Tyack és Larry Cuban ezt az alapvető, rendszerben rejlő változatlan jelleget nevezi az iskoláztatás „nyelvtanának” („*grammar of schooling*”, ld. Tyack és Cuban, 1997. 85–109.). Talán itt tudjuk megfogalmazni a legalapvetőbb (és teljességében megválaszolatlan) kérdést: Az oktatási reformok valóban reformok, vagy csak különböző érdekcsoportok erőforrásokért, befolyásért folytatott harcai, melyek a saját maguk által definiált problémákra nyújtanak látványos megoldásokat?

Számtalan fontos és gondolatébresztő részlet emelhető még ki Jakab György

Jakab György érzi ezt a feszültséget, ami az oktatási innovációk és az azokat körülvevő környezet között fennáll: az állampolgári nevelés és a reformok nehézkes nyomatékát jelentő kontextus fontosságát, a konszenzus- és időhiányos tantervi változtatások következményeit. Jobb- és baloldarról ugyanis egyaránt a valóság zárójelbe tétele jellemző a hasonló átalakítások kapcsán: a nyolcvanas-kilencvenes évek doktriner reformerei éppúgy felülről kezdeményezve, az érintettek ráerőltetve akarták végrehajtani nyugati, angolszász eredetű modernizációs programjukat, mint ahogy a 2010-es évektől érvényesülő etatista gyakorlat is gyakran hagyta számításán kívül a pedagógusokat, szülőket vagy diákokat oktatáspolitikai intézkedései közben.

könyvéből, a demokratikus átalakulás, a „nagy szünidő” kudarcáról, 1945 és 1989 (az új kezdetek) párhuzamba állításáról, az utóbbi évek konzervatív visszarendeződésének tendenciájáról (vagy más szavakkal a hagyományokhoz való visszatérésről), az oktatáspolitikai ideológiai túlterheltségéről, és a sort még folytathatnám. Néhány kérdésben kevésbé sarkosan fogalmaztam volna (például a DÖK tevékenységének értékelése kapcsán), de ez is csak a nyelvi értelmezés, a jelentések és diskurzusok feletti küzdelem relevanciájára hívja fel a figyelmet – ezt az aspektust egyébként a példászerű elméleti megalapozás szintén kihangsúlyozza. A szerző elkötelezettsége

végig érezhető (és bevallott), talán még jobban lehetett volna erre reflektálni, de ez szintén csak érzésbeli, nüansznvi hangulat a recenzensben.

Egy utolsó megjegyzés még ide kívánczik a kötet megállapításai kapcsán: az IEA nagy nemzetközi kutatásába nem az ezredforduló előtt kapcsolódtunk be, hanem már 1969-ben (pont az állampolgári neveléssel kapcsolatos kérdőíves vizsgálat kivételével, amire nem vállalkoztak, vállalkozhattak a korszak magyar kutatói, ld. Somogyvári, 2021). Éppen a hatvanas-hetvenes évek fordulója volt az a pillanat, amikor Báthory Zoltán és Kiss Árpád nyugati kapcsolatai kiépültek, és ezt a történetet egy korabeli résztvevő, Kozma Tamás visszaemlékezéséből ismerhetjük meg (Kozma, 2016. 10–12.).

Talán ezek a fordulópontok, a rendszer-váltáshoz elvezető bűvópatakok feltárása a későbbiekben szintén érdemesek lesznek a mélyebb analízisre, csakúgy, mint a magyar tanulságok hozzákapcsolása a kurrens kutatásokhoz, a *citizenship education* újabb eredményeihez. Van már mire építkezni ehhez a munkához.

Jakab György (2022). *Demokrácia demokráciák nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés*. Gondolat Kiadó.

Somogyvári Lajos

*Pannon Egyetem
MFTK Neveléstudományi Intézet*

Irodalom

Báthory, Z. (2001). *Maratoni reform*. Önkönet.

Depaepe, M. & Smeyers, P. (2008). Educationalization as an ongoing modernization process. *Educational Theory*, 58(4), 379–389. DOI: [10.1111/j.1741-5446.2008.00295.x](https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.2008.00295.x)

Kozma, T. (2016). *A pillanat. Esszé az oktatáskutatókról*. Új Mandátum.

Somogyvári, L. (2021). Kiss Árpád és az IEA kapcsolata. In Rébay, M. (szerk.), *Pedagógia a (pre)szocializmus korában*. Debreceni Egyetem. 43–57.

Tyack, D. B. & Cuban, L. (1997). *Tinkering toward Utopia: A Century of Public School Reform*. Harvard University Press. DOI: [10.4159/9780674044524](https://doi.org/10.4159/9780674044524)